

**Over de dubbelverdieners
van vandaag en de
dubbelpensioentrekkers
van morgen**

I. Houvenaghel

juni 1996

B E R I C H T E N

**CENTRUM VOOR SOCIAAL BELEID
UNIVERSITEIT ANTWERPEN UFSIA**

D/1996/6104/05

Inhoud

Inleiding.....	1
1. De jonggepensioneerden in 1992.....	3
2. De beroepsloopbaan van vrouwen in twee cohorten.....	5
3. Beroepsactiviteit, onderwijsniveau en sociale homogamie.....	8
4. De toegenomen beroepsactiviteit van de vrouw en de pensioenverdeling: een projectie	11
5. Samenvatting en beleidsoverwegingen.....	15
Noten	17
Bibliografie.....	22

Inleiding

Het pensioenstelsel staat aan de vooravond van een belangrijke uitgavenstijging. Tussen 2010 en 2040 zal het aantal ouderen in verhouding tot het aantal mensen op beroepsactieve leeftijd verdubbelen. Bovendien veroorzaken ook de socio-demografische karakteristieken van de naoorlogse cohorten hogere pensioenuitgaven, onder meer vanwege de toegenomen beroepsactiviteit van de vrouw. Het Planbureau houdt rekening met een stijging van de pensioenuitgaven van ca. 10% van het BNP in 1991 tot ca. 16% in 2034, het hoogtepunt van de uitgavenstijging (Festjens, 1995).

De resultaten van deze simulaties openen niet alleen een betaalbaarheidsvraagstuk, maar ook een verdelingsvraagstuk: hoe zullen de lasten en baten van het pensioenstelsel verdeeld zijn tussen verschillende generaties (intergenerationeel) en tussen verschillende socio-economische bevolkingsgroepen binnen een bepaalde generatie (intra-generationeel). Welke zijn de verdelingsimplicaties van de demografische en socio-demografische veranderingen en van verschillende beleidsscenario's?

Weinig is bekend over deze verdelingseffecten. In dit artikel wordt een aanzet gegeven door één aspect ervan te belichten: leidt de toename van het aandeel huishoudens waar zowel man als vrouw een eigen pensioen verworven hebben tot groeiende of krimpende inkomensverschillen tussen gepensioneerde huishoudens? Cantillon e.a. (1994c) tonen immers aan dat met de toenemende arbeidsmarktparticipatie van de vrouw belangrijke verschuivingen optreden in het socio-economisch profiel van de gehuwde vrouw tussen 1985 en 1992; de beroepsactiviteit - al dan niet voltijds - nam het sterkst toe bij oudere vrouwen, bij kinderrijke gezinnen en bij vrouwen wiens partner tot een hogere inkomenscategorie behoort. Deze veranderingen hebben gevolgen voor de verdeling van huishoudinkomens, ook bij gepensioneerden: naarmate meer vrouwen een beroepsloopbaan uitbouwen, neemt op termijn het aandeel van de dubbelpensioentrekkers toe.

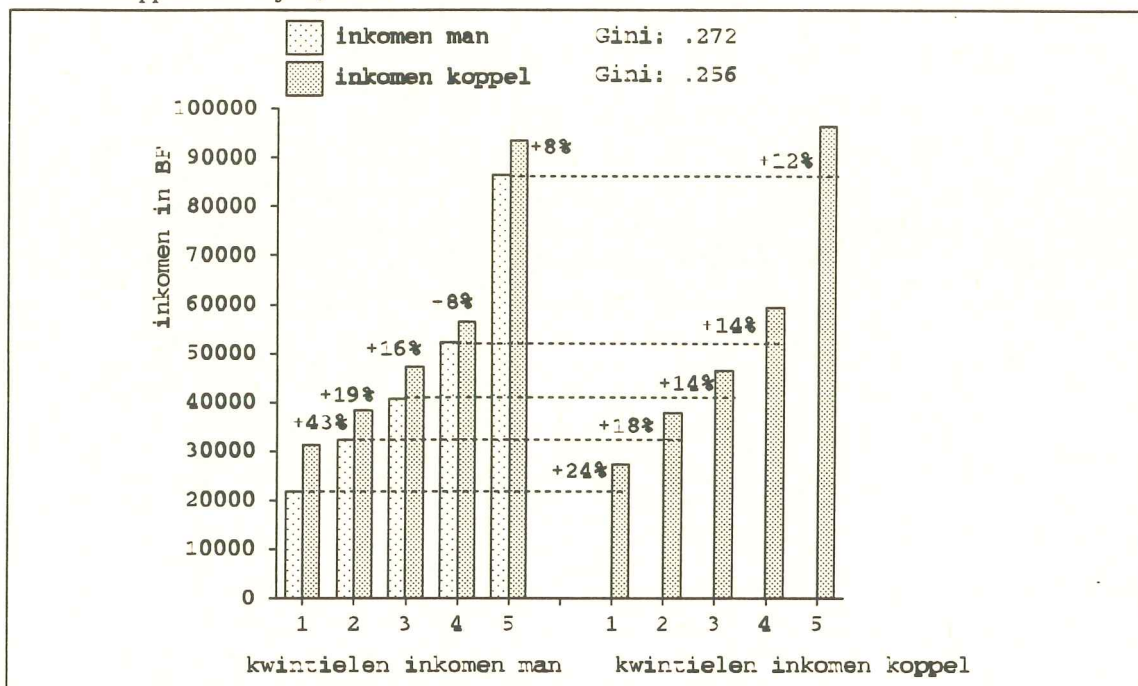
Deze bijdrage onderzoekt de impact op de pensioenverdeling bij koppels van de toename van het aandeel dubbelpensioentrekkers tussen twee cohorten: de huidige jonggepensioneerden (tussen 65 en 75 jaar in 1992) en de cohort die over twintig jaar de pensioenleeftijd zal bereikt hebben (45 tot 55 jaar in 1992). Deze groep bevindt zich in 1992 op het einde van de beroepsactieve levensfase en zal in 2012 de huidige groep jonggepensioneerden vervangen hebben. Voor beide cohorten beschrijven we het socio-economisch profiel van de gehuwde of samenwonende vrouw: beroepsactiviteit, duur van de beroepsloopbaan en socio-professionele categorie - drie determinanten van het pensioeninkomen. De gemeten verschuivingen in dit profiel tussen de twee cohorten vormen de basis voor een projectie van de verdeling van de pensioenen van de vrouw over twintig jaar. De resultaten van de projectie suggereren dat het nivellerend effect van het pensioen van de vrouw geleidelijk zal verdwijnen; daardoor zal de inkomensongelijkheid toenemen tussen de dubbelpensioentrekkers en de koppels waar de vrouw geen eigen pensioen heeft.

We werken met (deels retrospectieve) gegevens uit de steekproef van 1992 van het socio-economische panel van het Centrum voor Sociaal Beleid. De steekproef is getrokken uit de populatie van Belgische private huishoudens en bevat 260 koppels in de 65- tot 75- jarige leeftijdsgroep en 460 koppels bij de 45- tot 55- jarigen. Deze groepen worden afgebakend op basis van de leeftijd van de vrouw. De gebruikte inkomensbegrippen zijn telkens netto, maandelijkse inkomsten. Het totale inkomen van de man omvat inkomsten uit sociale zekerheid, eventuele lonen of bedrijfsinkomsten, en inkomsten uit verhuur en roerend vermogen.

1. De jonggepensioneerden in 1992

In deze sectie onderzoeken we de verdelingsimpact van het pensioen van de vrouw bij de huidige 65- tot 75- jarige koppels. Voor deze generatie leidt de individualisering van het pensioen - ongeveer de helft van de vrouwen heeft er een individueel pensioen - tot een nivellering van de inkomensverdeling. Deze conclusie volgt uit een vergelijking van twee inkomensverdelingen.

Grafiek 1: Inkomensverdeling van de man in kwintielen, verdeling van het inkomen van het koppel naar kwintielen van het inkomen van de man en naar kwintielen van het inkomen van het koppel, koppels 65-75 jaar, 1992.

Bron: CSB-enquête 1992

De eerste verdeling geeft het gemiddeld totaal inkomen weer van de *mannen* uit jonggepensioneerde koppels per kwintiel⁽¹⁾. Het gemiddeld inkomen van de man in het hoogste kwintiel is ongeveer 4 keer zo hoog als het gemiddelde in het laagste kwintiel.

Vervolgens wordt, bij de koppels waar de vrouw een eigen pensioen heeft, - 47% van de koppels - dit pensioen aan het inkomen van haar man toegevoegd. Het pensioen van de vrouw versterkt vooral de positie van de koppels waar de man een laag inkomen heeft; in het laagste kwintiel met gemiddeld maar liefst 43%.

In de rechterhelft van de grafiek worden de inkomens van de *koppels* gerangschikt in kwintielen. Het gemiddeld gezinsinkomen in het hoogste kwintiel is 3,5 keer zo hoog als in het laagste kwintiel. De Gini-coëfficiënt - een maatstaf voor inkomensongelijkheid - meet een lagere ongelijkheid bij de tweede verdeling - de verdeling van de inkomens van de koppels - dan bij de eerste - louter het inkomen van de man: .256 vs. .272. Het aan een beroepsverleden verbonden individuele pensioen van de vrouw houdt aldus een nivellering in van de inkomensverdeling op niveau van het koppel.

Om de nivellerende impact van het pensioen van de vrouw te begrijpen moeten twee vragen beantwoord worden. Ten eerste: welke vrouwen hebben, gebaseerd op een beroepsverleden, een individueel pensioen? Ten tweede: hoe varieert de hoogte van het pensioen van de vrouw volgens het inkomen van de man?

Vooraf vrouwen wier man tot een lagere inkomenscategorie behoort, hebben een pensioen opgebouwd op basis van een beroepsverleden. 68% in het laagste kwintiel, 46% in het derde kwintiel, 39% in het hoogste kwintiel. Deze verschillen zijn slechts ten dele het gevolg van de onverenigbaarheid van een individueel pensioen voor de vrouw (partner) en een gezinspensioen voor de man (gezinshoofd). In sectie 2 vinden we immers een gelijkaardig (minder sterk) negatief verband tussen het (vroegere) arbeidsinkomen van de man en de (vroegere) beroepsactiviteit van de vrouw. Een dergelijke negatieve samenhang suggereert dat dat het inkomen van de man een determinant geweest is van het arbeidsaanbod van de vrouw: wanneer de man een laag inkomen had, werd de arbeidskracht van de vrouw eerder ingezet om een bepaalde levensstandaard te bereiken. Voor onderzoek naar de determinanten van de beroepsactiviteit van de vrouw verwijzen we naar Cantillon (1990, hoofdstuk 3) en Lollivier (1995). Dit negatief verband verklaart mede dat van de 47% vrouwen met een eigen pensioen, een disproportioneel deel terug te vinden is in het laagste inkomenskwintiel van de man.

Aan het pensioen van de vrouw is echter ook een *denivellerend* element verbonden. Bij de 47% vrouwen met een eigen pensioen is dit pensioen immers licht positief gecorreleerd met het inkomen van de man (.15*). Aan de basis van dit zwak verband liggen twee concurrerende verdeelingsmechanismen, een denivellerend én een nivellerend, die elkaar gedeeltelijk compenseren.

Het nivellerende mechanisme vinden we terug in de verdeling van een eerste determinant van het pensioen van de vrouw: de *lengte van haar beroepsloopbaan*, het aantal jaren dat ze heeft gewerkt. In de laagste inkomenskwintielen van de man hebben vrouwen eerder een lange beroepsloopbaan achter de rug (en dus meer pensioenrechten opgebouwd).

Maar, de nivellerende invloed van de loopbaan van de vrouw op de verdeling van de pensioenen, wordt licht overgecompenseerd door een denivellerend mechanisme verbonden aan het fenomeen '*sociale homogamie*' - het feit dat huwelijkspartners veelal gelijkaardige sociaal-economische kenmerken hebben (zoals onderwijsniveau en beroepsgroep) (Cantillon, 1990, hoofdstuk 4). Dit denivellerende mechanisme is werkzaam door een tweede determinant van het pensioen van de vrouw: de *socio-professionele groep* waartoe ze behoort. Vrouwen die tewerkgesteld waren als ambtenaar of als werknemer in de bediendengroep, hebben, gegeven een zekere loopbaan, steeds een hoger pensioen dan arbeidsters of zelfstandigen. Door de tendens tot homogamie vinden we deze bedienden vrij sterk geconcentreerd terug in koppels waar de man tot de hogere kwintielen behoort.

Dit mechanisme, gedeeltelijk gecompenseerd door de nivellerende impact van de loopbaan van de vrouw, verklaart de positieve, maar zwakke samenhang tussen de inkomens van huwelijkspartners bij de 65-tot 75- jarigen.

Samengevat: enerzijds is er een zwakke denivellerende samenhang tussen het pensioeninkomen van de vrouw en het inkomen van de man; anderzijds weten we dat slechts de helft van de vrouwen uit de beschouwde leeftijdsgroep een eigen pensioen verworven heeft. We stelden vast dat vooral in de koppels waar de man een *laag* inkomen heeft, dit inkomen aangevuld wordt door een pensioen van de vrouw. Uit de eerste grafiek leiden we af dat dit laatste, nivellerende element de bovenhand heeft.

Dezelfde conclusie gold voor de jonggepensioneerde koppels in 1985; het nivellerend effect van het pensioen van de vrouw was er eningszins sterker dan in 1992⁽²⁾. De vergelijking van de gegevens voor 1985 en 1992 suggereert dat met de toename van het aandeel dubbelpensioentrek- kers bij koppels - 43% in 1985, 47% in 1992 - de nivellerende impact van het pensioen van de vrouw afneemt. In de volgende sectie onderzoeken we voor een jongere generatie, waar meer vrouwen pensioenrechten aan het opbouwen zijn, hoe het pensioen van de vrouw verdeeld zal zijn.

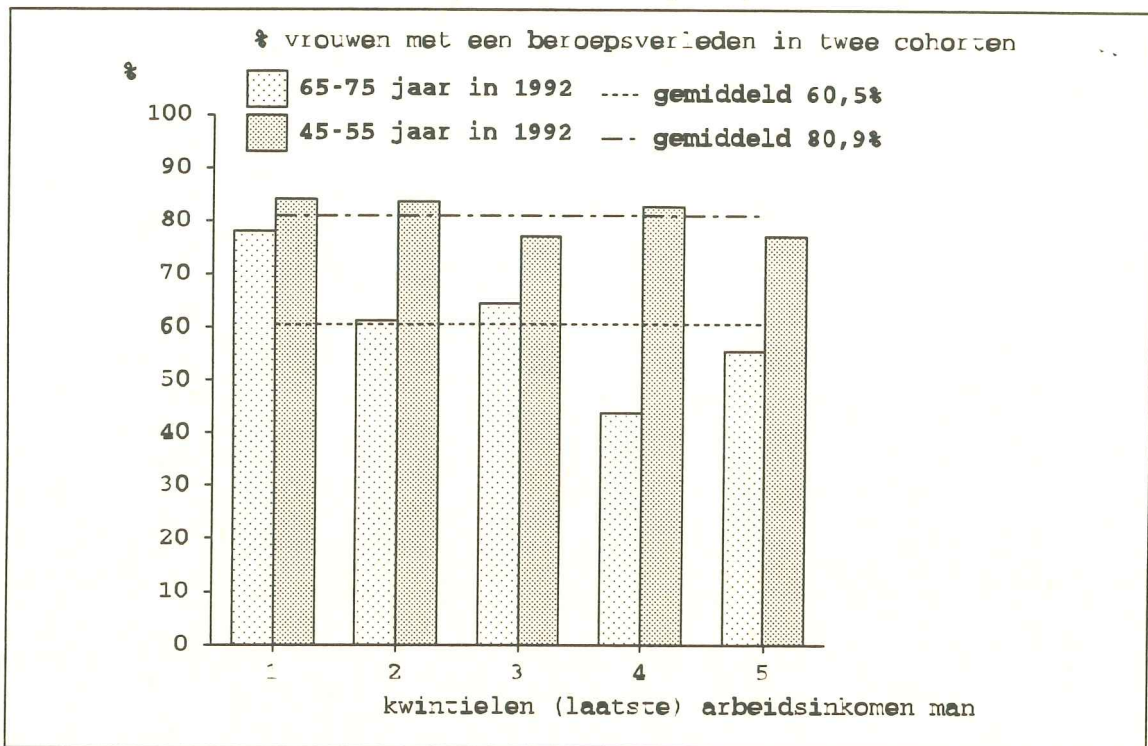
2. De beroepsloopbaan van vrouwen in twee cohorten

We vergelijken het socio-economisch profiel van de vrouwen van twee *generaties*: enerzijds de huidige jonggepensioneerden uit de voorgaande sectie, anderzijds een twintig jaar jongere generatie, nu tussen 45 en 55 jaar. We beschouwen deze twee leeftijdsgroepen in de mate van het mogelijke als twee generaties, als twee *cohorten*: de 65- tot 75- jarige vrouwen zijn net na de eerste wereldoorlog geboren (1917-1927), de 45- tot 55- jarigen om en bij de tweede (1937-1947). Deze laatste cohorte bevindt zich nu, in 1992, op het einde van de actieve levensfase en zal over 20 jaar de huidige groep jonggepensioneerden vervangen hebben. Een vergelijking van de socio- economische profielen van deze twee cohorten zal ons toelaten een aantal verschuivingen te voor- zien in de toekomstige pensioenverdeling.

In de periode van twintig jaar die beide cohorten scheidt, is de arbeidsmarktparticipatie van de vrouw sterk toegenomen: in de oudste cohorte heeft 61% van de vrouwen een beroepsverleden; in de meer recente cohorte is 81% van de vrouwen ooit beroepsactief geweest. Met deze uitbreiding van de participatie van de vrouw ging een verandering gepaard in het socio-economische profiel van de tweeverdieners: de negatieve (nivellerende) samenhang tussen de beroepsactiviteit van de vrouw en het inkomen van de man, waarvan in de vorige sectie sprake was, verdwijnt. Dit wordt geïllustreerd in onderstaande grafieken. Opdat de variabele 'inkomen van de man' vergelijkbaar zou zijn tussen de twee cohorten wordt nu gewerkt met het arbeidsinkomen van de man op het einde van de loopbaan. Wanneer de man in 1992 niet meer beroepsactief is, wordt een retrospectieve variabele - zijn laatste arbeidsinkomen - geïndexeerd in termen van koopkracht van 1992.

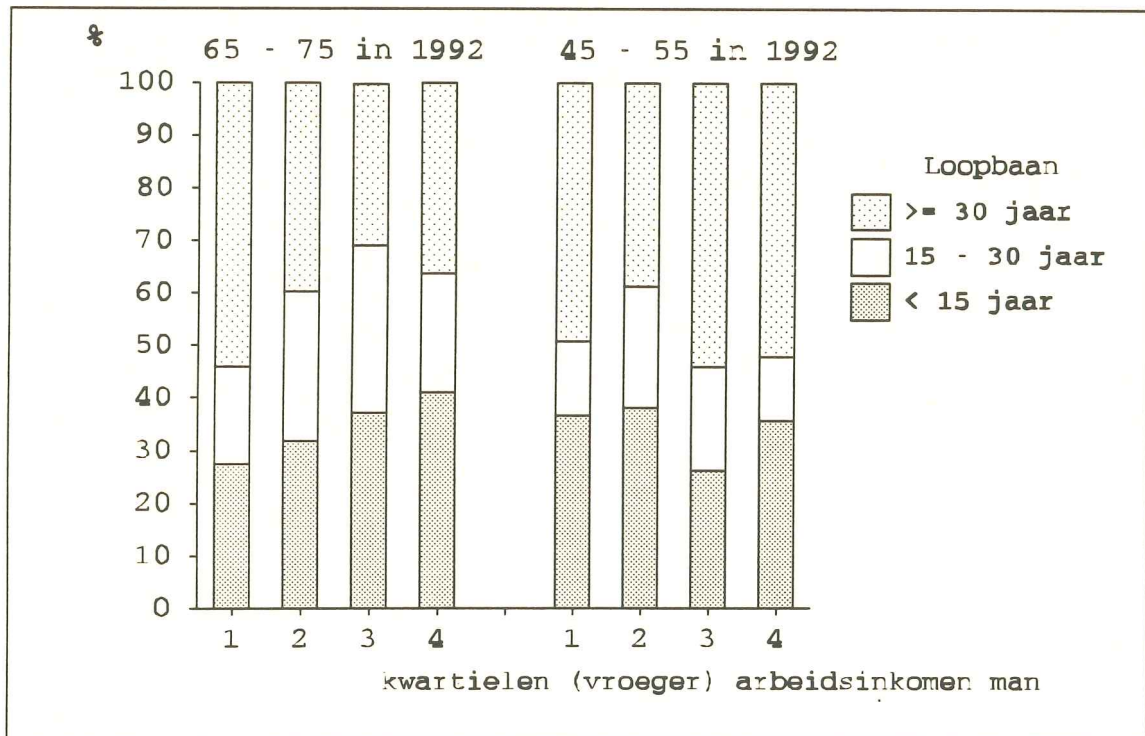
In de oudste cohorte was het percentage vrouwen met een beroepsverleden hoger in het laagste kwintiel van het arbeidsinkomen van de man (bijna 80%) dan in het hoogste kwintiel (56%). In de recentere cohorte is in alle kwintielen ongeveer 80% van de vrouwen beroepsactief geweest (grafiek 2).

Grafiek 2: Percentage vrouwen met een beroepsverleden in 2 cohorten, per kwintiel van het arbeidsinkomen van de man op het einde van zijn loopbaan

Bron: CSB-enquête 1992

Grafiek 3: Duur van de beroepsloopbaan van de vrouw per kwartiel van het inkomen van de man koppels; twee cohorten.

Bron: CSB-enquête, 1992

Dezelfde verschuiving doet zich voor met betrekking tot de lengte van de loopbaan. In grafiek 3 onderscheiden we schematisch drie 'loopbaantypes': een lange loopbaan, van minstens 30 jaar, een korte loopbaan van minder dan 15 jaar en een intermediair type⁽³⁾. In de oudste cohort, de huidige gepensioneerde koppels, had minder dan de helft van de vrouwen met een beroepsverleden een 'lange' loopbaan (40%); dit is nog steeds zo in de twintig jaar jongere cohort (48%). Globaal blijft de verdeling van loopbaantypes dezelfde; de veralgemening van de beroepsarbeid van de vrouw heeft zich vooral voorgedaan in de 'breedte' - meer vrouwen hebben een loopbaan - minder in de 'diepte' - het percentage 'korte' loopbanen is niet verminderd⁽⁴⁾. Wel is de verdeling veranderd van de loopbaantypes volgens het inkomen van de man.

Bij de oudere cohort, de huidige gepensioneerden, vinden we een (zwakke) negatieve correlatie tussen de lengte van de loopbaan van de vrouw en het inkomen van de man (-.15* (significant op .05-niveau)). Bij de jongere cohort is er geen verband (correlatie -.03).

Grafiek 3

3. Beroepsactiviteit, onderwijsniveau en sociale homogamie

Met de veralgemening van de participatie van de vrouw - van 60% vrouwen met een beroepsverleden bij de oudere cohorte naar 80% bij de jongere cohorte - verdwijnt de rol van het inkomen van de man als determinant van het arbeidsaanbod van de vrouw. Deze interpretatie werd in de vorige secties gesuggereerd voor de beschreven veranderingen in het profiel van koppels; we stelden dat het *rechtstreeks negatief* verband in de oudere cohorte verdwenen is in de jongere cohorte. Deze interpretatie kan niet verworpen worden na controle voor een andere variabele die de veranderingen in dit profiel zou kunnen verklaren: het onderwijsniveau van de vrouw. Vanwege de sociale homogamie kan een onrechtstreeks negatief verband verwacht worden tussen de participatie van de vrouw en het inkomen van de man: hoger geschoolden hebben eerder een beroepsverleden dan lager geschoolden; hoger geschoolden zijn eerder gehuwd met een man uit een hogere inkomenscategorie. Een versterking van dit denivellerend mechanisme - door een toename van het verschil in participatie tussen hoger en lager geschoolde vrouwen en/of door een versterking van de homogamie - zou het verdwijnen van de beschreven nivellerende samenhang kunnen verklaren.

Onze gegevens ondersteunen deze hypothese niet. Op basis van een ruwe tweedeling 'hoger - lager' geschoold⁽⁵⁾ blijkt geen toegenomen homogamie: in beide cohorten is ca. 80% van de koppels homogzaam hoger of lager geschoold. De rol van het onderwijsniveau van de vrouw wordt onderzocht door deze variabele op te nemen in een (logistisch) regressiemodel als controlevariabele. De volgende grafieken tonen voor beide cohorten de kans dat de vrouw een beroepsverleden heeft (verticale as) in functie van het inkomen van de partner (horizontale as), dit voor hoger en lager geschoolde vrouwen. Voor significantietesten verwijzen we de geïnteresseerde lezer naar de eindnoten⁽⁶⁾.

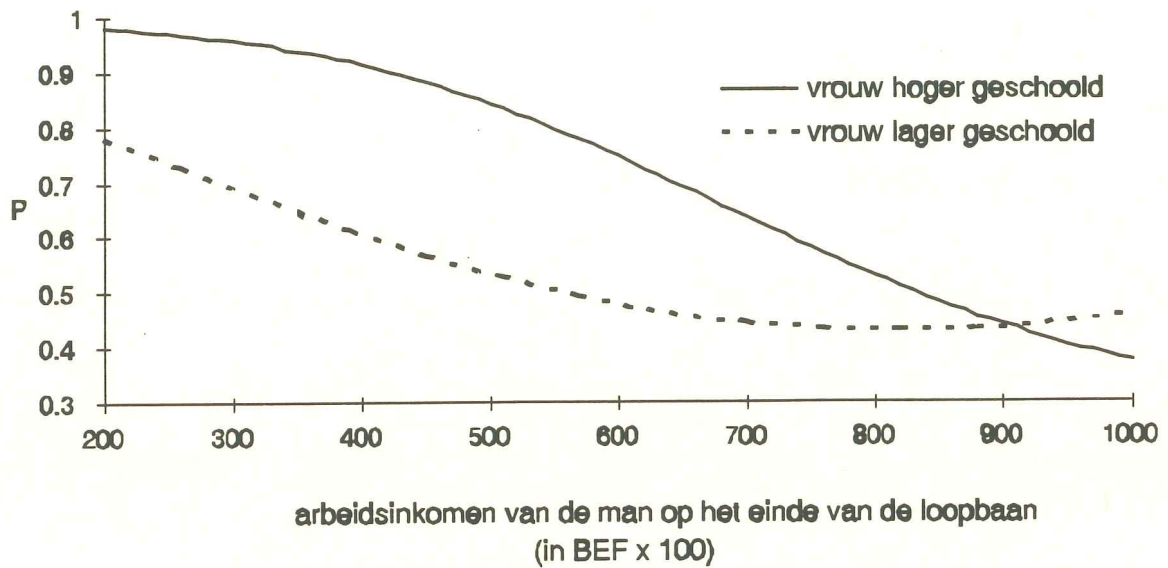
Grafieken 4.1 en 4.2

Bij de 65- tot 75- jarigen is er zowel voor hoger als voor lager geschoolden een negatief verband tussen het arbeidsinkomen van de man en de kans dat de vrouw ooit beroepsactief was. Bij de jongere cohorte, voor de twee scholingsgroepen, is dit negatief verband zo goed als verdwenen. Volgens dit beperkte model is het wegvallen van de verschillen in participatie van de vrouw tussen inkomensgroepen van de man inderdaad te wijten aan het verdwijnen van een rechtstreeks negatief verband.

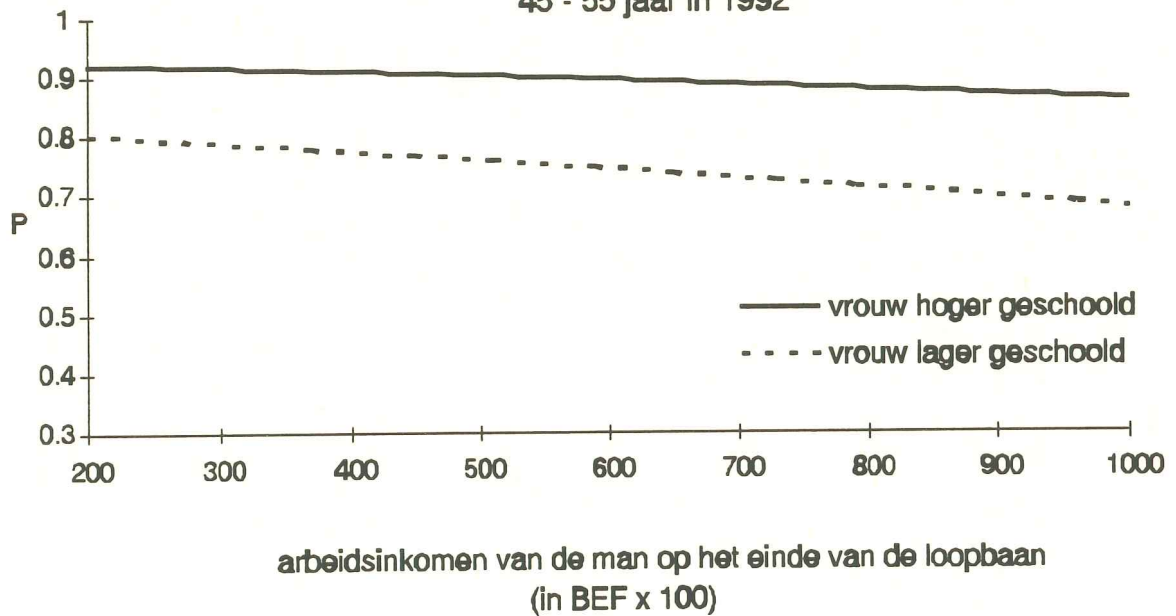
Merk op dat daardoor het verschil in arbeidsmarktparticipatie tussen hoger en lager geschoolde vrouwen groter geworden is: in de oudste cohorte is de kans op beroepsverleden voor lager geschoolde vrouwen in de lagere inkomensgroepen van de man groter dan voor hoger geschoolden in de hogere inkomensgroepen; in de jongste cohorte is deze kans steeds, ongeacht het inkomen van de man, groter voor hoger geschoolden dan voor lager geschoolden⁽⁷⁾.

Grafieken 4.1 en 4.2: Kans dat de vrouw een beroepsverleden heeft in functie van het inkomen van de man, voor lager en hoger geschoolde vrouwen in twee cohorten.

65 - 75 jaar in 1992

45 - 55 jaar in 1992

Voor de *duur van de beroepsloopbaan* van de vrouw als afhankelijke variabele geldt een analoge conclusie. De correlatie tussen het inkomen van de man en het aantal beroepsactieve jaren van de vrouw is voor de oudste cohorte negatief (-.15*), ook onder controle van het scholingsniveau van de vrouw (-.16* voor lager geschoolden, -.16 voor hoger geschoolden). In de jongere cohorte is er geen correlatie (.01 voor hoger geschoolden; .03 voor lager geschoolden; -.03 voor de totale groep)⁽⁸⁾.

Naast het onderwijsniveau van de vrouw, zou ook het *aantal kinderen* als controlevariabele moeten opgenomen worden in bovenstaand model. Het inkomen van de man is gemiddeld hoger in kinderrijke gezinnen (Cantillon, 1990); de verschillen in arbeidsmarktparticipatie tussen vrouwen met meerdere en vrouwen met minder kinderen vervagen: tussen 1985 en 1992 nam het percentage actieve vrouwen sterker toe in gezinnen met 3 of meer kinderen dan in gezinnen met minder of geen kinderen (Cantillon e.a., 1995c). Deze verschuiving zou het verdwijnen van de nivellerende samenhang 'beroepsactiviteit vrouw - inkomen man' (mede) kunnen verklaren. Om deze hypothese te testen voor de beschouwde cohorten ontbreken echter de nodige retrospectieve gegevens.

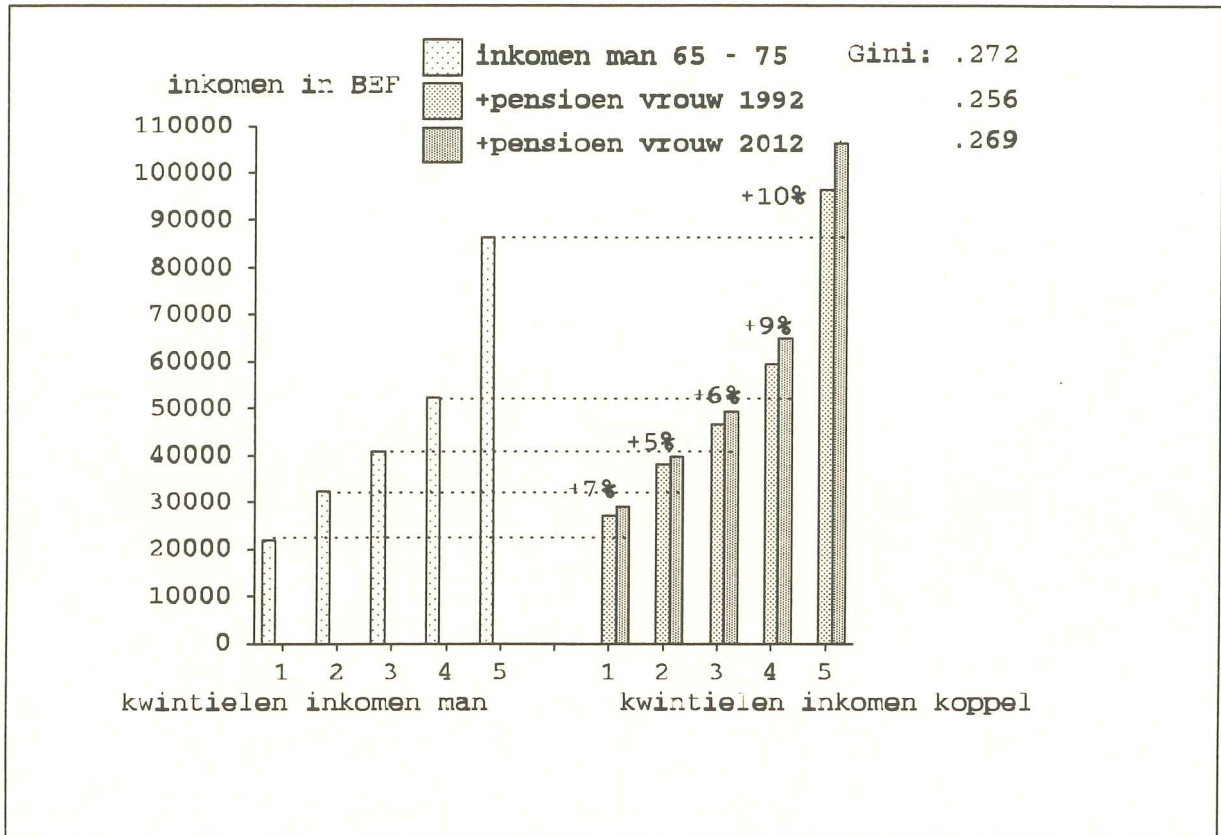
4. De toegenomen beroepsactiviteit van de vrouw en de pensioenverdeling: een projectie

In deze sectie wordt het effect op de pensioenverdeling van de toegenomen beroepsactiviteit van de vrouw gesimuleerd voor de cohorte die over twintig jaar gepensioneerd zal zijn. Het gaat om een partiële projectie: we beschouwen enkel het verdelingseffect van verschuivingen in de verdeling van loopbanen en beroepsgroepen (beschreven in eindnoot⁽⁹⁾) van de vrouw. Verschuivingen in andere determinanten van de pensioenverdeling worden niet opgenomen. Voor het pensioen van de vrouw bij de huidige gepensioneerden blijkt uit een regressiemodel - weergegeven in eindnoot⁽¹⁰⁾ - de vrij grote predictieve waarde van (vooral) de loopbaan van de vrouw en haar beroepsgroep. In de veronderstelling dat dit ook geldt voor de toekomstige gepensioneerden, kunnen we op basis van verschuivingen in de verdeling van deze determinanten, ook verschuivingen in de pensioenverdeling voorzien. Het inkomen van gepensioneerde mannen is in de projectie ongewijzigd ten opzichte van het inkomen van de huidige gepensioneerden.

De projectie is een shift-share analyse, het is een *weging* van de huidige inkomensverdeling bij de 65- tot 75- jarige koppels volgens de beschreven verschuivingen in het profiel van de vrouw: de verschuivingen in de combinaties beroepsgroep - loopbaantype - inkomenscategorie van de man. Voor elke combinatie beschouwen we het aantal koppels, relatief tot het totaal aantal koppels, per cohorte. Wanneer het relatief gewicht van een bepaalde combinatie groter (kleiner) is in de meest recente cohorte, dan wordt de pensioenverdeling in die zin aangepast. Zo zal bij de toekomstig gepensioneerde koppels de groep vrouwen met een beroepsverleden (en dus merendeels met een individueel pensioen) een groter gewicht krijgen, vooral in de hogere inkomenscategorieën van de man. Binnen de groep vrouwen met een beroepsverleden zal de projectie de verschillen weerspiegelen tussen de twee cohorten in de verdeling van de twee beschouwde pensioendeterminanten, de lengte van de loopbaan en de beroepsgroep. De koppels, bijvoorbeeld, waar de vrouw een lange loopbaan heeft en de man een hoger inkomen, zullen een groter gewicht krijgen in alle beroepsgroepen van de vrouw, behalve bij de arbeidsters.

In onderstaande grafiek wordt de inkomensverdeling bij de gepensioneerde koppels in 1992 vergeleken met die volgens de projectie. In 1992 was 47% van de jonggepensioneerde koppels dubbelpensioentrekker; de projectie leidt tot een toename van dit aandeel tot 63% over twintig jaar. Als we het socio-economisch profiel van de jongste cohorte opleggen aan de oudere zien we dat de inkomensongelijkheid bij koppels toeneemt. In het hoogste kwintiel is het inkomen 10% hoger, in het laagste kwintiel slechts 7%. De Gini-coëfficiënt registreert een 5% grotere ongelijkheid in de geprojecteerde inkomensverdeling.

Grafiek 5: Inkomensverdeling bij huidige jonggepensioneerde koppels, vergeleken met de geprojecteerde inkomensverdeling en met de inkomensverdeling zonder het pensioen van de vrouw

Bron: CSB-enquête 1992

De ongelijkheid in de geprojecteerde inkomensverdeling is in die mate groter dan in de huidige inkomensverdeling dat het nivellerende effect van het pensioen van de vrouw verdwijnt. In de oudere cohorte stelden we nog een duidelijk nivellerend effect vast: de inkomens van de gepensioneerde koppels zijn minder ongelijk verdeeld dan de inkomens van de gepensioneerde mannen (resp. .256 vs. .272; zie sectie 1). In de jongere cohorte is de Gini-coëfficiënt voor de geprojecteerde inkomens van koppels (.269) bijna even hoog als de coëfficiënt voor de inkomens van de mannen.

De grotere ongelijkheid bij jonggepensioneerde koppels in 2012 zal in de eerste plaats te wijten zijn aan een grotere ongelijkheid tussen dubbelpensioentrekkers en éénverdieners. In punt 2 werd immers geconcludeerd dat de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen uit koppels vooral gestegen is in de hogere categorieën van het (arbeids-) inkomen van de man. Grafiek 6 toont dat als gevolg daarvan het percentage vrouwen met een eigen pensioen bijna uitsluitend in de hogere kwintielen van het (totale) inkomen van de man zal toenemen tussen 1992 en 2012. We merken op dat niet alle vrouwen met een loopbaan ook een individueel pensioen verwerven; bij een korte loopbaan en een laag arbeidsinkomen van de vrouw kan het gezinspensioen van de man voordeliger zijn dan twee alleenstaandpensioenen, vooral wanneer de man een relatief hoog inkomen heeft. Voor de oudste cohorte stelden we vast dat in de hogere inkomenscategorieën ca. 20% van de vrouwen met een loopbaan - grotendeels korte loopbanen - afziet van een individueel pensioen. Enkel in het laagste kwintiel hebben bijna alle vrouwen met een loopbaan ook een individueel pensioen. In de projectie voor de jongste cohorte, waar het percentage korte loopbanen niet verminderd is, maken we hieromtrent geen bijzondere veronderstellingen.

Grafiek 6

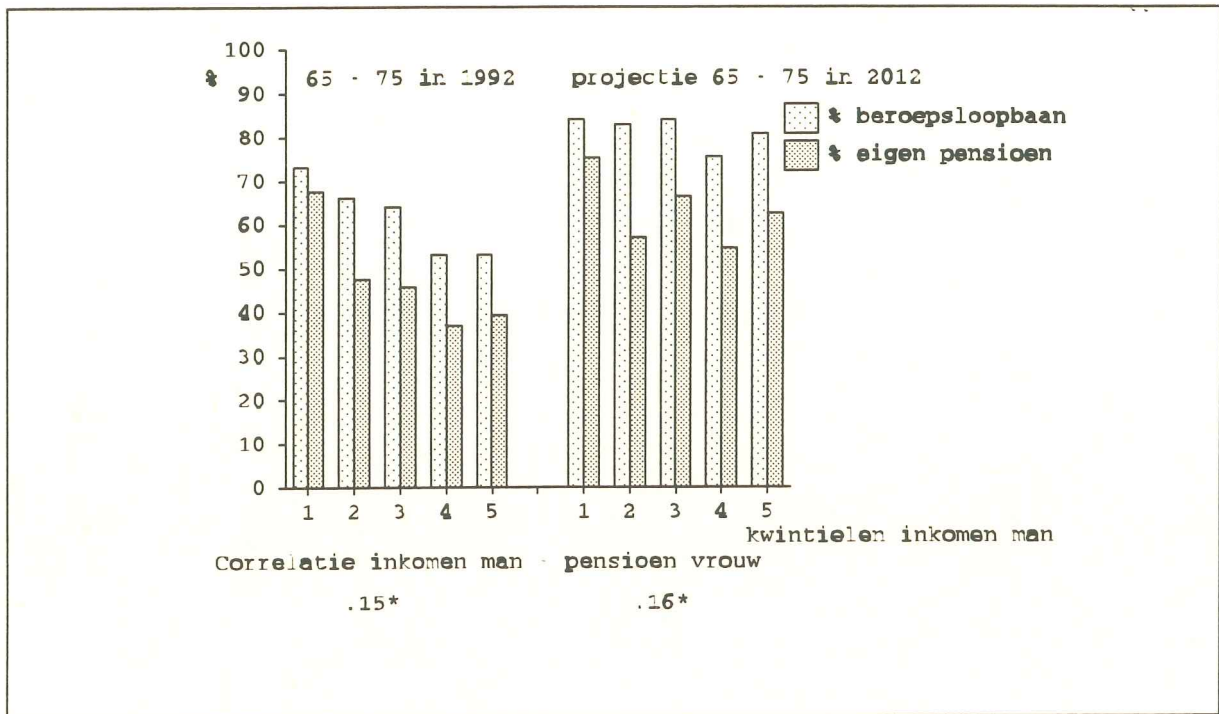
Binnen de grotere groep dubbelpensioentrekkers in 2012 zouden de veranderde beroepsstructuur en de anders verdeelde loopbaantypes geen grotere ongelijkheid veroorzaken dan bij de huidige koppels met twee pensioenen. Voor beide generaties vinden we immers een gelijkaardige zwakke samenhang tussen de inkomens van de huwelijkspartners (correlaties .15 in 1992 en .16 in de projectie).

We herinneren eraan dat dit een partieel resultaat is, met name omdat we geen gegevens hebben over de verdeling van deeltijdse en discontinuë loopbanen voor de beschouwde cohorten. In Cantillon e.a. (1994c) wordt tussen 1985 en 1992 een achteruitgang van de voltijdse continuë tewerkstelling bij vrouwen op actieve leeftijd vastgesteld, en mede als gevolg daarvan een toenemend ongelijke verdeling van het inkomen van de vrouw.

Het gemiddelde gezinsinkomen van de jonggepensioneerde koppels met twee pensioenen is in de oudere cohorte 18% hoger dan dat van éénverdienerskoppels; volgens de projectie zal dit inkomensverschil in de jongere cohorte toenemen tot 28%. Grafiek 7 illustreert de grotere ongelijkheid tussen dubbelpensioentrekkers en éénverdieners. In 2012 zou het percentage éénverdieners in het laagste kwintiel van de huishoudinkomens meer dan dubbel zo hoog zijn als in het hoogste kwintiel; in de projectie bestaat ongeveer de helft van de huishoudens in het laagste kwintiel uit éénverdieners, terwijl er in het hoogste kwintiel bijna 80% van de koppels recht heeft op twee pensioenen.

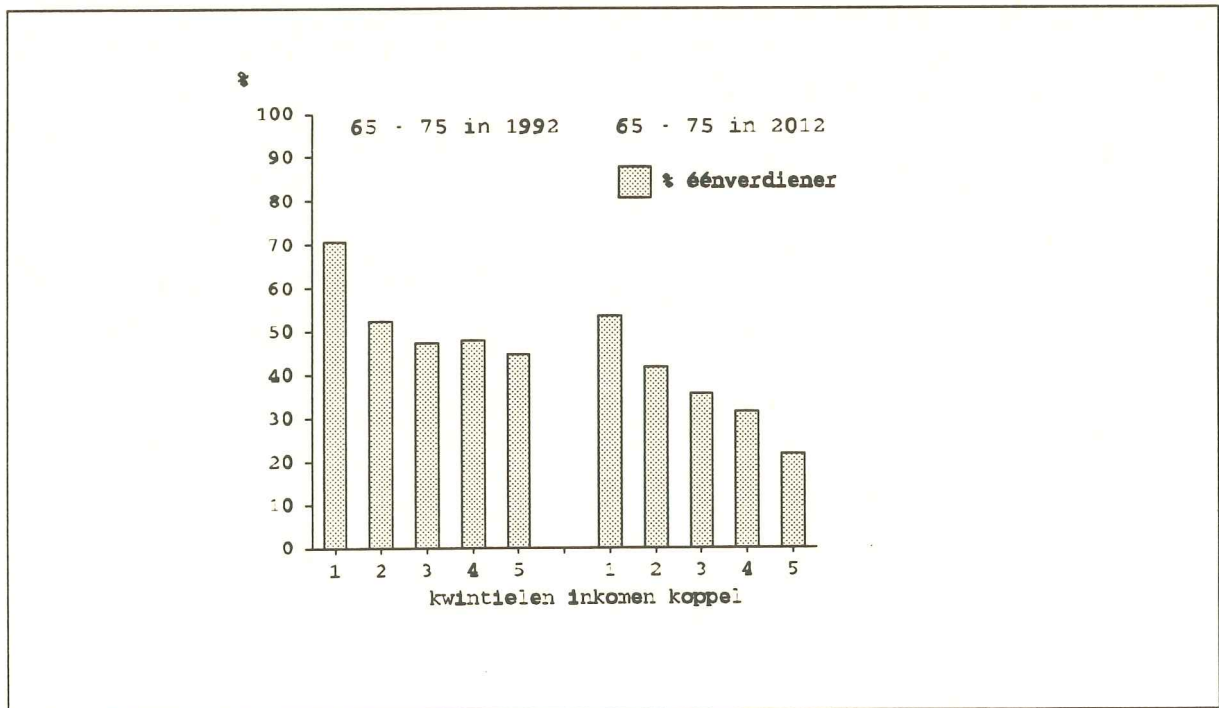
Grafiek 7

Grafiek 6: Percentages vrouwen met een loopbaan en met een pensioen, per kwintiel van het (totale) inkomen van de man; correlaties tussen het inkomen van de man en het pensioen van de vrouw.

Bron: CSB-enquête 1992

Grafiek 7: Percentage koppels waar de vrouw geen eigen pensioen heeft ('éénverdieners') per kwintiel, de projectie vergeleken met de huidige gepensioneerden.

Bron: CSB-enquête 1992

5. Samenvatting en beleidsoverwegingen

Het pensioenstelsel staat aan de vooravond van een belangrijke uitgavenstijging. Dezelfde factoren die tot een uitgavenstijging leiden, hebben ook gevolgen voor de pensioenverdeling, inter- en intragenerationeel. Eén van deze factoren is de toenemende arbeidsmarktparticipatie van de vrouw. Daardoor telt elke nieuwe generatie gepensioneerden meer koppels waar zowel man als vrouw individuele pensioenrechten verworven hebben: tweeverdieners tijdens de beroepsactieve levensfase worden later dubbelpensioentrekkers. Deze bijdrage onderzoekt de impact van het pensioen van de vrouw op de inkomensverdeling bij koppels voor twee cohorten: de huidige jonggepensioneerden (65 tot 75 jaar in 1992) en de cohort die over twintig jaar de pensioenleeftijd zal bereikt hebben (45 tot 55 in 1992). In de oudere cohorte is 61% van de gehuwde of samenwonende vrouwen een zekere periode beroepsactief geweest en heeft 47% een eigen pensioen. In de jongere cohorte heeft 81% van de gehuwde vrouwen een beroepsverleden. Voor deze laatste cohorte werd een projectie gemaakt van de verdeling van het pensioen van de vrouw met behulp van een shift-share analyse van de verdeling van twee determinanten van het pensioen - de beroepsgroep en de lengte van de beroepsloopbaan - volgens de inkomenscategorie van het gezinshoofd. Volgens deze projectie zal 63% van de gehuwde vrouwen in de jongere cohorte een eigen pensioen verwerven.

Bij de huidige jonggepensioneerde koppels heeft het pensioen van de vrouw een nivellerende impact op de inkomensverdeling: dankzij het pensioen van de vrouw verbetert de relatieve inkomenspositie van de huishoudens waar het gezinshoofd een laag inkomen heeft. De inkomens van man en vrouw samen zijn minder ongelijk verdeeld dan louter het inkomen van de man. De nivellering wordt verklaard doordat slechts de helft van de vrouwen in deze cohorte een eigen pensioen heeft; het zijn vooral de vrouwen wier man een laag inkomen heeft die voldoende eigen pensioenrechten verworven hebben.

Een projectie voor de jongere cohorte koppels suggereert dat dit nivellerend effect van het pensioen van de vrouw zal verdwijnen. Met de toegenomen beroepsactiviteit van de vrouw is immers het socio-economisch profiel van de vrouw veranderd: de verschillen in arbeidsmarktparticipatie tussen lagere en hogere inkomensgroepen zijn vervaagd. Vooral in de hogere inkomenscategorieën van de man is het percentage vrouwen met een eigen pensioen hoger dan in de voorgaande cohorte. Daardoor schuiven de éénverdieners-gepensioneerden af naar de bodem van de inkomensverdeling en neemt het verschil tussen het gemiddelde gezinsinkomen van dubbelpensioentrekkers en dat van éénverdieners toe van 18% naar 28%. De inkomensongelijkheid tussen koppels neemt met 5% toe.

In het vraagstuk over de verdeling van kosten en baten van het pensioenstelsel zijn verschillende generaties betrokken; niet alleen de 'geboortegolfgeneratie' of de toekomstige gepensioneerden en de daaropvolgende dunbevolkte generatie of de toekomstige actieven, maar ook de huidige gepensioneerden. Een evenwichtige oplossing voor het verdelingsvraagstuk vereist wellicht dat ook de huidige gepensioneerden, gegeven hun gemiddeld hoge welvaart, mee bijdragen tot het veilig stellen van de toekomstige pensioenen (Nelissen e.a., 1993; Cantillon e.a., 1994b; Schokkaert en Spinnewyn, 1995).

Voor de toekomstige gepensioneerden moet rekening gehouden worden, zo blijkt uit bovenstaande projectie, met een toenemende inkomensongelijkheid tussen gezinnen waar beide partners een pensioen verworven hebben en koppels waar de vrouw geen individueel pensioen heeft. Daardoor zullen lineaire besparingsmaatregelen (met inbegrip van ingrepen in de berekeningswijze van het pensioen) in toenemende mate uiteenlopende gevolgen hebben voor verschillende gezinssituaties. Aldus wijst deze analyse op een relatief verwaarloosd element in het debat over de rol van de selectiviteit als instrument voor de beheersing van de pensioenuitgaven.

Noten

(¹) Een kwintielverdeling is een schematisering van de inkomensladder: de inkomens - in dit geval de inkomens van de mannen - worden gerangschikt van laag naar hoog en in 5 groepen van gelijke omvang verdeeld. Het eerste kwintiel omvat de 20% laagste manneninkomens, het vijfde de 20% hoogste.

(²) In 1985 hadden 43% van de 65- tot 75- jarige vrouwen uit koppels een eigen pensioen (vs. 47% in 1992). Het pensioen van de vrouw beliep gemiddeld 58% van het inkomen van de man in het laagste kwintiel (geen gegevens over inkomsten uit roerende goederen in 1985); in het tweede, derde, vierde en hoogste kwintiel resp. 42, 17, 15 en 11%. De Gini-coëfficiënt voor het inkomen van de man was .250; voor het inkomen van het koppel .233 (vgl. met gegevens uit grafiek 1 voor 1992).

(³) We indiceren de lengte van de beroepsloopbaan van de vrouw, met behulp van retrospectieve gegevens, door het aantal jaren tussen de eerste en de laatste tewerkstelling van de vrouw. Voor de beschouwde cohorten hebben we geen gegevens over eventuele onderbrekingen van de loopbaan. We veronderstellen bij wijze van hypothese dat de frequentie en de duur van loopbaanonderbrekingen gelijk is in beide cohorten. Bij de vrouwen die nog actief waren op het tijdstip van de enquête werd de loopbaan hypothetisch afgebakend op 60-jarige leeftijd (zie ook volgende noot).

(⁴) Vergelijk volgende percentages:

loopbaantype	65 - 75	45 - 55 (hypothese: einde loopbaan op 60 jaar*)	45 - 55 (hypothese: einde loopbaan op 55 jaar*)	45 - 55 (gerealiseerde loopbaan in 1992)
< 15 jaar	34.6	34.4	35.9	37.2
15 - 30 jaar	25.3	17.3	17.9	36.6
>= 30 jaar	40.2	48.3	46.2	26.2

* voor de vrouwen die nog tewerkgesteld zijn in 1992, het jaar van enquêtering.

Ongeveer de helft van de vrouwen op 45- 55- jarige leeftijd zijn dan nog tewerkgesteld. Een kwart heeft in die leeftijdscategorie een 'lange' loopbaan gerealiseerd. Door deze loopbaan hypothetisch te beëindigen op 55- of 60-jarige leeftijd, vergroot het aandeel van deze groep tot 46 of 48%. Het resultaat van de twee hypothesen verschilt minimiem.

(⁵) Een diploma tot en met lager middelbaar noemen we 'lager geschoold' (82% van de huidige jonggepensioneerde vrouwen, 59% van de huidige 45- tot 55- jarige vrouwen); een diploma vanaf hoger middelbaar onderwijs vormt de groep 'hoger geschoolden'.

(⁶) model 4.1 (65 - 75 jaar in 1992)

	B	Signif. niveau voor de Wald-waarde; p=	Significantieniveau voor p=
Constante	2.4269	.0003	-2 Log Likelihood .0030
OND	3.4421	.0048	Model Chi-Square .0001
(0=lager geschoold, 1=hoger)			Goodness of Fit .4451
Y_{agh}	-.0066	.0015	
(laatste arbeidsinkomen van de man)			
Y_{agh}^2	4.18E ⁻⁰⁶	.0034	
$Y_{agh} * OND$	-.0038	.0155	

model 4.2 (45 - 55 jaar in 1992)

	B	Signif. niveau voor de Wald-waarde; p=	Significantieniveau voor p=
Constante	1.5684	.0000	-2 Log Likelihood .7971
OND	1.0732	.0001	Model Chi-Square .0001
Y_{agh}	-.0008	.0467	Goodness of Fit .4064

(⁷) We kunnen de ongelijkere verdeling van de arbeidsmarktparticipatie tussen hoger en lager geschoolden ook als volgt voorstellen, in termen van de relatieve kans dat een vrouw beroepsactief geweest is, gegeven haar onderwijsniveau.

	65 - 75 in 1992		45 - 55 in 1992	
	lager geschoold	hoger geschoold	lager geschoold	hoger geschoold
met loopbaan	58.9%	71.5%	75.1%	88.9%
zonder loopbaan	41.1%	28.5%	24.9%	11.1%
'relatieve kans' op loopbaan	1.43	2.51	3.02	8.01

Bron: CSB-enquête 1992.

In elke cohorte is de relatieve kans dat een hoger geschoolde vrouw beroepsactief geweest is steeds hoger dan de relatieve kans voor een lager geschoolde. In de oudste cohorte is de relatieve kans voor een hoger geschoolde ongeveer dubbel zo groot als voor een lager geschoolde (2.51 vs. 1.43). In de meest recente cohorte is de relatieve kans voor hoger geschoolden meer dan twee en een halve keer zo groot (8.01 vs. 3.02) (90% van de hoger geschoolden heeft een loopbaan, een kwart van de lager geschoolden heeft nooit buitenshuis gewerkt).

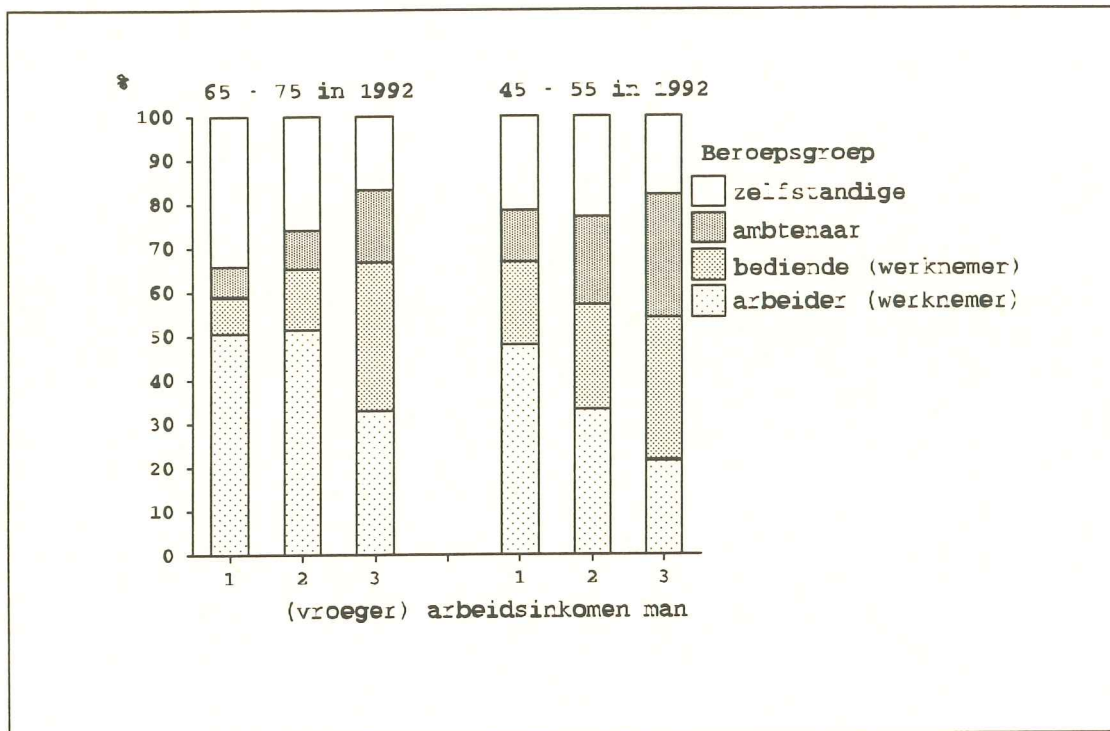
(⁸) Er is geen toename van de ongelijke verdeling van loopbaantypes volgens onderwijsniveau. In beide cohorten is de relatieve kans op een lange loopbaan steeds dubbel zo groot voor hoger geschoolden dan voor lager geschoolden.

(kolom-%)	65 - 75 in 1992		45 - 55 in 1992	
vrouwen met loopbaan	lager geschoold	hoger geschoold	lager geschoold	hoger geschoold
'lang' (≥ 30 jaar)	36.0%	55.6%	39.0%	59.2%
'middellang' (15 - 30 j.)	27.3%	17.9%	18.6%	15.2%
'kort' (< 15 jaar)	36.7%	26.5%	42.4%	25.6%
'relatieve kans' op 'lange' loopbaan (in vergelijking met de kans op een 'korte')	0.98	2.10	0.92	2.31

Bron: CSB-enquête 1992.

(⁹) Gegeven de lengte van de loopbaan verwachten we hogere pensioenen voor ambtenaren en voor bedienden uit de werknemersgroep (zie volgende eindnoot). De percentages in onderstaande grafiek geven aan dat op basis van deze determinant het pensioen van de vrouw gemiddeld hoger zal zijn bij de toekomstige gepensioneerden: het aandeel ambtenaren en bedienden is aanzienlijk groter in de jongste cohorde.

Procentuele verdeling van de beroepsgroep van de vrouw in elk derde deel van de inkomensverdeling van de man; koppels; twee cohorten.

Bron: CSB-enquête 1992

In sectie 1 wezen we op de denivellerende invloed van deze determinant - via sociale homogamie - op de pensioenverdeling bij de huidige jonggepensioneerde koppels. In bovenstaande grafiek zien we dat dit ook voor de jongere cohorde te verwachten is. Enige verschuivingen treden op, zowel in de richting van een versterking als van een afzwakking van de denivellerende werking van deze variabele: enerzijds is de kleiner geworden groep arbeidsters in de jongste cohorde sterker geconcentreerd in het laagste derde van de inkomensverdeling van de man, anderzijds is het aandeel van de groep bedienden en ambtenaren sterk toegenomen in de laagste en de middenste inkomenscategoriën. Wellicht zal hierdoor de denivellerende impact van deze determinant wat verzwakken.

(¹⁰) Log (pensioen van de vrouw)
 $= 1.470617 + .015895*LB*B4 + .020225*LB*B1 + .022888*LB*B2 + .031700*LB*B3$

LB=loopbaan in jaren;

B4= laatste beroep als zelfstandige (B4=1)

B1= laatste beroep als arbeider (B1=1)

B2= laatste beroep als bediende (B2=1)

B3= laatste beroep als ambtenaar (B3=1)

Adjusted R²=.545

Alle coëfficiënten zijn significant op het niveau p=.001

Het stijgingsritme van de pensioenen volgens de lengte van de loopbaan (de coëfficiënt van de loopbaan) hangt af van de beroepsgroep. Dit weerspiegelt wellicht de verschillende berekeningswijzen van het pensioen voor zelfstandigen, werknemers en ambtenaren, en de invloed van de ontbrekende variabele in het model: het loonverloop (steiler loonverloop voor bedienden dan voor arbeiders).

Bibliografie

- Atkinson A.B. (1994), *State Pensions for Today and Tomorrow*, London: Welfare State Programme Suntory-Toyota International Centre for Economics and Related Disciplines, Discussion Paper WSP/104, June 1994, 31 p.
- Cantillon B. (1990), *Nieuwe behoeften naar zekerheid*; Vrouw gezin en inkomensverdeling, Leuven, Acco.
- Cantillon B. (1994a), De beperkingen van de sociale zekerheid, *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, 1, p. 265-313.
- Cantillon B., Houvenaghel I., Meulemans B. (1994b), De pensioenkwestie vanuit verdelingsstandpunt, *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, 3, 777.
- Cantillon B., Vanherck R., Andries M., Marx I. (1994c), *Werden mannen en vrouwen gelijk? Beroepsloopbanen en inkomens van mannen en vrouwen in de 80'er jaren*, CSB-Berichten, Antwerpen, Centrum voor Sociaal Beleid.
- Festjens M-J., Bequaert H., Bogaert H. (1990), *PENSION; Een model voor de lange termijnanalyse van het pensioenbedrag in de werknemersregeling*, Planning Papers 45, Brussel, Planbureau.
- Festjens M-J. (1993), De ontwikkeling van de sociale zekerheid 1980-1990, in: Franck M. (ed.), *Geschiedenis van de openbare financiën in België, de periode 1980-1990*, Gent, Academia Press.
- Festjens M-J. (1993b), Onderzoek naar de weerslag van een verouderende bevolking op de sociale zekerheid: een lange termijn verkenning 1992-2050, in: Cantillon B., Vuylsteek K. (eds.) *Ouderen in Solidariteit*, Vlaams Welzijnscongres 1993, Zaventem, Kluwer.
- Kessler D., Masson A. (1985), (eds.), *Cycles de vie et générations*, Paris, Economica.
- Lollivier S (1995), Activité des femmes mariées et hétérogénéité: estimation sur données de panel, in *Annales d'Economie et de Statistique*, nr. 39, p.93-106.
- Nelissen J.H.M., Verbon H.A.A. (1993), Ouderen voor jongeren, *Economisch Statistische Berichten*, 8.9.1993, p817-821.
- Pestieau P. (1989), The demographics of inequality, *Journal of Population Economics*, 2, 4.
- Pozzebon S, Mitchell O. (1989), Married women's retirement behavior, *Journal of Population Economics*, 2, 39-53.
- Schokkaert E., Spinnewyn F. (1995), Fundamenten van Sociale Zekerheid: solidariteit en verzekering, overheid en markten, in: Despontin M., Jegers M. (eds.), *De sociale zekerheid verzekerd?* Brussel: VUBPRESS, p. 223-268.